

Artikkeli

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Tieteellinen tutkimus ja yksilöllinen kokemus tulkintakehyksinä

Kehysanalyysi lukiolaisten näkemyksistä rokotekielteisen verkkotekstin luotettavuudesta

Kriittisen lukutaidon puute ja vajavaiset tiedot tieteellisen tutkimuksen luonteesta saattavat johtaa siihen, että tieteellistä tietoa tulkitaan virheellisesti tai omaksutaan harhaanjohtavaa tietoa. Artikkelissa tarkastellaan kehysanalyysin keinoin lukion oppilaiden tekemiä arvioita rokotekielteisen ja uskomushoitoja markkinoivan verkkotekstin luotettavuudesta. Verkkotekstistä saatettiin esittää hyvin erilaisia tekstin luotettavuutta puolustavia arvioita riippuen siitä, miten luotettavina oppilas piti lähteitä, joita tekstin kirjoittaja käytti todisteena tukeakseen näkemyksiään. Verkkotekstiä luotettavana pitävien oppilaiden arviot muodostivat selkeästi pääkehysparin, jotka nimettiin tieteellisen tutkimuksen ja yksilöllisen kokemuksen kehyksiksi. Tieteellisen tutkimuksen kehyksessä oppilaat kiinnittivät huomiota siihen, miten verkkotekstin kirjoittaja tukeutuu yleistettäviin ja objektiivisiksi koettuihin asioihin, kuten tutkimustuloksiin, tilastoihin, tunnettuihin lähteisiin ja asiantuntijuuteen. Yksilöllisen kokemuksen kehyksessä oppilaat arvioivat tiedon luotettavuutta sen mukaan, miten kirjoittaja tukeutui tekstissä yksittäisiin asioihin kuten esimerkkitarinoihin sekä kirjoittajan ja lukijan henkilökohtaisiin kokemuksiin. Tulkintakehyksiä käytettiin yksittäin, rinnakkain tai päällekkäin siten, että yksilöllisen kokemuksen kehys määrittä, miltä osin rokotetta koskevaa tutkimustietoa pidettiin luotettavana. Tulkintakehykset toimivat oppilaiden vastauksissa kahtena tietoteoreettisilta lähtökohdilta erilaisina kriteeristöinä, joiden sisällä oppilaat saattoivat arvioida tiedon luotettavuutta eri tavalla. Yksilöllisen kokemuksen ja tieteellisen tutkimuksen kehykset vaikuttavat merkittävästi siihen, miten verkkotekstin luotettavuutta arvioidaan. Lukio-opetuksessa tulisikin auttaa oppilasta ymmärtämään miten näiden kehysten avulla todellisuuden joitakin alueita korostetaan muita enemmän.

AVAINSANAT: tiedon arviointi, kriittinen lukutaito, kehysanalyysi, internet

Tiedon luotettavuuden arvioinnin merkitys on korostunut koronapandemiaan ja Ukrainan sotaan liittyvien kriisien myötä. Esimerkiksi valtioneuvosto on julkaissut oppaan, kuinka viestinnässä tulisi varautua informaatiovaikuttamiseen (Valtioneuvoston kanslia

2019). Opettamalla kriittistä lukutaitoa osana eri oppiaineita koulut voivat varustaa oppilaat taidoilla, joiden avulla he pystyvät arvioimaan eri lähteistä hankkimansa tiedon luotettavuutta (LOPS 2019; Kupiainen 2022). Tämä auttaa oppilasta suojautumaan propagandalta ja vihapuheelta joukkoviestimissä ja digitaalisessa mediassa. Kriittistä lukutaitoa voikin pitää merkittävänä osana demokraattisen kulttuurin ylläpitoa. (LOPS 2019; Euroopan neuvosto 2020.) Kriittinen lukutaito ja tiedon luotettavuuden arviointi voivat tulla ymmärretyksi vain sosiaalisten, kulttuuristen, poliittisten, ekonomisten ja historiallisten käytänteiden kontekstissa. Toisaalta todellisuus rakentuu ja järjestyy uusien lukutaitokäytänteiden kautta (ks. Knobel ja Lankshear 2007, 1; Kupiainen 2017, 205–206).

Tämä artikkeli tuo aikaisempia tutkimuksia täydentävän näkökulman tiedon luotettavuuden tarkasteluun tutkimalla perusteluja, joiden avulla verkkotekstien luotettavuutta arvioidaan, sekä näiden perustelujen sosiaalisia edellytyksiä ja seurauksia goffmanilaisen kehysanalyysin käsitteitä soveltaen. (Goffman 1974.) Sosiaalisilla edellytyksillä ja seurauksilla tarkoitetaan tässä yhteydessä kontekstia, jossa luotettavuusarviot on tehty. Konteksti taas viittaa kulttuurin tarjoamiin mahdollisiin tulkintatapoihin. Jotta verkkoteksti voidaan arvioida luotettavaksi, joudutaan turvautumaan erilaisiin kulttuurin tarjoamiin perustelutapoihin, joiden kautta teksti ja tekstin konteksti tulee ymmärrettäväksi. Nämä kulttuurin tarjoamat mahdolliset perustelut ovat niitä edellytyksiä, joita tässä tutkitaan. Toisaalta, aina kun tehdään tulkintaa, arvioidaan myös, mihin perusteluilla pyritään ja millaisia sosiaalisia seurauksia pyrkimyksellä voisi olla. Pyritäänkö vakuuttamaan lukija esimerkiksi tulkinnan tieteellisyydellä tai muulla tavoin? Miten valittu perustelu tehoaa yleisöön? Sosiaaliset edellytykset ja seuraukset eivät ole käytännössä erotettavissa ja siksi niitä tutkitaan yhdessä. (Peräkylä 1990, 15–16.)

Artikkelin näkökulma eroaa lähestymistavoista, joilla monet viestinnän alan tutkimukset ovat aiemmin analysoineet verkkotekstien luotettavuutta. Niissä on oltu kiinnostuneita esimerkiksi siitä, kuinka luotettavana viestien vastaanottajat pitävät terveysaiheista nettisivustoa tai mitkä asiat lisäävät terveysaiheisten nettisivustojen luotettavuutta (esim. Ma ja Atkin 2017; Metzger ym. 2003; Viviani ja Pasi 2017). Tutkimus on useimmiten kohdistunut näillä foorumeilla esitettyjen viestien sisällön luotettavuuteen ja uskottavuuteen (*message credibility*), mutta kulttuurinen konteksti, jossa viestejä arvioidaan, on jäänyt vähemmälle huomiolle. Analysoitaessa viestien sisällön luotettavuutta koskevia arvioita voidaan sisällön lisäksi tarkastella, millaisia kulttuurissamme vallalla olevia jäsenyyksiä aineistosta nousee esille. Vastatessaan tutkijoiden esittämiin kysymyksiin oppilaat käyttävät perusteluja, joiden he olettavat sopivan kouluympäristöön. Tämä konteksti määrittelee, miten oppilaat pyrkivät vastaamaan ja mitä muun muassa ennakkokäsityksiin ja saatavilla olevaan tietoon perustuvia resursseja he käyttävät vastatessaan. Oppilaiden hyödyntämät kulttuuriset jäsenyykset nostavat esille vastaustapoja, joiden oppilaat tulkitsevat olevan sopivia oppitunnille.

Artikkelissa tutkitaan lukion oppilaiden arvioita rokotekielteisen verkkotekstin luotettavuudesta kehysanalyttistä lähestymistapaa hyödyntäen. Kehysanalyysissä aineistosta tutkitaan vastauksista välittyvän tiedon sijaan sitä, miten todellisuus on vastauksissa kulttuurisesti jäsentynyt ja miten sitä jäsenetään tilanteen luonteen mukaisesti. Toisin sanoen, millaisia mahdollisia todellisuuksia tilanteessa ylläpidetään, luodaan ja muutetaan. Kehyksen, kehystymisen ja kehystämisen käsitteitä on käytetty laajalti esimerkiksi viestintä- ja sosiaalitieteissä (Virtanen ja Silvast 2020; Karvonon 2000).

Kehysteorian luoja on pidetty Erving Goffmania, joka nosti analyysin kohteeksi tilanteen luonteen määrittelyn. Kehysanalyysin avulla hän pyrki etsimään eri tilanteissa vastausta kysymykseen: mitä tässä oikein on meneillään? (Goffman 1974, 8; Karvonen 2000, 79). Goffman omaksui termin ”kehys” Gregory Batesonilta ja tarkoitti sillä tilanteen määrittelyä (Goffman 1974, 7; Puroila 2002, 29–30). Goffmanin teoriassa kehys on joko aktiivisen kehystämistoiminnan tai pitkäkestoisemman kehystymisprosessin kautta vakiintunut ennakkokäsitys siitä, miten todellisuus on rakentunut ja mikä siinä on merkittävää (Entman 1993, 52; Goffman 1974, 10–11; Karvonen 2000, 79–82). Goffmanin *framing*-käsitteessä yhdistyvät kehystymisen ja kehystämisen merkitykset (Virtanen ja Silvast 2020, 8–12). Kehystämisen voi nähdä retorisenä operaationa, jossa todellisuudesta valitaan ja tehdään näkyvämmäksi tiettyjä puolia (Entman 1993, 52; Goffman 1974, 10–11; Karvonen 2000, 82; Virtanen ja Silvast 2020, 10). Erityyppisissä viestintävälaineissä, arkipuheessa, viitteessä ja lähes kaikessa merkityksellisessä toiminnassa pyritään vakuuttamaan vastaanottaja kehystämällä viestin sisältö johonkin asiayhteyteen. Kehystyminen viittaa tulkintatapojen vakiintumiseen itsestään selviksi ennakkokäsityksiksi, joiden kautta puheet, tekstit ja muunlainen viestintä tulee eri tilanteissa ymmärrettäväksi (Virtanen ja Silvast 2020, 10; Goffman 1974, 10–11; Karvonen 2000, 79–80).

Artikkelin tavoitteena on oppilaiden luotettavuusarvioita tarkastelemalla tehdä ymmärrettäväksi, miten oppilaat samaan aikaan sekä tuottavat uusia kehyksiä että hyödyntävät olemassa olevia kehyksiä tulkitessaan rokotekielteistä verkkotekstiä ja kirjoittaessaan vastausta heille laadittuun tehtävään. Näin lisätään ymmärrystä siitä, miksi jotkut oppilaat luottavat harhaanjohtavaan terveystietoon sekä siitä, miten luottamus tietoon kytkeytyy heidän tapaansa ymmärtää maailmaa. Artikkelissa näitä asioita pohditaan vastaamalla seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

1. Millaiset tulkintakehykset jäsentävät oppilaiden näkemyksiä rokotekielteisen verkkotekstin luotettavuudesta?
2. Miten tulkintakehysten väliset suhteet näyttäytyvät oppilaiden arvioidessa verkkotekstin luotettavuutta?

Kriittinen lukutaito ja tiedon luotettavuuden kehystäminen

Kriittisessä lukutaidossa kriittisyydellä tarkoitetaan *krités*-sanan alkuperäistä merkitystä ideoita ja ilmiöitä arvioivana toimintana. Kriittisyydellä viitataan siis kohdetta huolellisesti tarkastelemaan, erittelevään ja arvioivaan lähestymistapaan. (Ks. Kakkuri-Knuutila 1998, 16.) Kriittisen lukutaidon avulla oppilas ymmärtää miten tutkittu tieto syntyy sosiaalisissa verkostoissa, miten tietoa arvioidaan, varmennetaan ja tarvittaessa korjataan sekä millaiset tiedon tuottajat voisivat olla luotettavia (Kupiainen 2022, 55–56; Kupiainen ja Sintonen 2009, 123–128). Nämä tiedot ja taidot auttavat oppilasta erottamaan muun muassa sen, perustuuko verkkoteksti todellisiin tutkimustuloksiin vai yksittäisiin kokemuksiin. Erityisesti blogeissa ja muilla sosiaalisen median foorumeilla leviää terveyteen, maahanmuuttoon, Ukrainan sotaan ja moneen muuhun ajankohtaiseen aiheeseen liittyviä väitteitä, joilla ei välttämättä ole todellista tutkimuspohjaa, vaikka niissä esitetään uskottavilta vaikutta-

via väitteitä. Tieteelliseltä vaikuttavaa tai yksittäisiin kokemuksiin perustuvaa tietoa saateetaan käyttää verkkoteksteissä lisäämään niiden uskottavuutta. Irrottamalla tutkimustieto tai yksittäinen kokemus asiayhteydestään niiden merkitystä voidaan muuttaa alkuperäisestä. Verkkoteksteissä saatetaan turvautua myös sellaisiin tutkimuksiin, joiden tulokset on myöhemmin todettu vääriksi. (Betch ym. 2012, 3729–3730; Haasio, Ojaranta ja Mattila 2017, 31–34.)

Oppilailla on erilaiset lähtökohdat arvioida tietoa ja yhdistää sitä aiemmin opittuun. Aikaisemmissa tutkimuksissa näitä lähtökohtia on arvioitu muun muassa oppilaiden tiedon arviointitaitojen ja medialukutaitojen näkökulmista. Tiedon arviointiin liittyviä taitoja on tarkasteltu esimerkiksi tekstitaitoihin liittyvissä määrällisiin aineistoihin tukeutuissa tutkimuksissa (esim. Kiili, Laurinen ja Marttunen 2008; Kiili ym. 2018) ja terveystiedon lukutaitoa kartoittavissa tutkimuksissa (esim. Hirvonen ym. 2020; Hirvonen, Tirroniemi ja Kortelainen 2019). Myös mediakasvatusta ja medialukutaitoa kartoittavissa tutkimuksissa ja ohjeistuksissa yhtenä merkittävänä osa-alueena on tiedon kriittinen arviointi (ks. esim. Kupiainen ja Sintonen 2009; OKM 2019). Näissä tutkimuksissa ja ohjeistuksissa on tarkasteltu esimerkiksi oppilaan valmiuksia arvioida tiedon luotettavuutta kouluympäristössä. Toisena vaihtoehtona on tarkastella, miten oppilaat nojautuvat erilaisiin kielellisiin ja kulttuurillisiin resursseihin puhuessaan tiedosta, jonka he ovat tulkinneet luotettavaksi. Tätä aihetta käsittelevissä tutkimuksissa selvitetään, miten he tuottaessaan merkityksellistä puhetta tai tekstiä rakentavat erilaisia tulkintakehyksiä, joiden sisällä tietyn tiedon näkeminen luotettavana tulee ymmärrettäväksi myös niille, jotka eivät pidä kyseistä tietoa luotettavana. Näitä tulkintakehyksiä tutkimalla pyritään ymmärtämään erilaisten ajattelumallien kirjoja ja käytötapoja erilaisissa asiayhteyksissä. (Ks. Mikkonen 2010; Mikkonen 2018; Talja 1999.)

Yhtenä esimerkkinä kielellisten ja kulttuuristen resurssien tarkastelusta tiedon luotettavuuden arvioinnin tutkimuksessa voi pitää analyysiä, jossa hyödynnettiin samaa empiiristä aineistokokonaisuutta kuin käsillä olevassa artikkelissa. Tutkimuksessa selvitin Savolaisen ja Sormusen (2023) kanssa millaisia retorisia keinoja lukion ensimmäisen vuoden oppilaat tunsivat rokotekielteisestä verkkotekstistä ja miten he niitä kuvailivat. Samoin kuin käsillä olevassa artikkelissa, tutkimme oppilaiden vastauksia viittauksina kielellisiin ja kulttuurisiin resursseihin. Aiemman tutkimuksen näkökulma erosi kuitenkin siinä, että analyysissä keskityimme perustelutapojen, eli retoristen keinojen, tunnistamisen tarkasteluun, kun taas käsillä olevassa artikkelissa painottuu pääosin jo vakiintuneiden tulkintatapojen, tulkintakehysten, tarkastelu.

Empiirinen aineisto ja sen analyysi

Tutkimusaineisto on kerätty osana laajempaa tutkimushanketta vuonna 2016 ja se koostuu 404 lukiolaisen antamasta vastauksesta tutkimushankkeessa kehitettyyn nettisovellukseen (Hämäläinen 2020). Tutkimukseen osallistui oppilaita seitsemästä lukiosta kahdessa suomalaisessa kaupungissa ja kunnassa. Oppilaat tekivät nettilukutaitotestin osana äidinkielen AI4-kurssia. Vastaajista suurin osa oli 16–17-vuotiaita, mutta joukossa oli myös muutamia oppilaita, jotka olivat vuoden vanhempia tai nuorempia. Nettisovellusta hyödynnettiin kurssin ensimmäisillä tunneilla järjestetyssä nettilukutaidon testissä, jossa selvitettiin

lukiolaisten taitoa arvioida verkkotekstejä. Testissä oli useita osa-alueita, joista valittiin tähän tutkimukseen vahvasti puolueellista näkökulmaa edustavan rokoteaiheisen tekstin luotettavuuden arviointi ja sen perustelut (Hämäläinen 2020). Tehtävässä pyydettiin lukemaan verkkoteksti ensin tarkoin, jonka jälkeen oppilailta kysyttiin: 1) Miten luotettavana pidät lähdettä? ja 2) Perustelee, miksi ajattelet näin. Vastausten pituus vaihteli muutamasta sanasta useisiin lauseisiin ja perusteellisempiin näkemyksiin. Ensimmäisen kysymyksen kolmesta vastausvaihtoehdosta (lähde on epäluotettava, lähde on melko luotettava, lähde on luotettava) rajattiin ensin pois vastaukset, joissa teksti luokiteltiin epäluotettavaksi. Nämä vastaukset jätettiin tutkimuksen ulkopuolelle, koska analyysissä tarkasteltiin oppilaiden tapoja perustella kriittisen lukutaidon näkökulmasta ongelmallisen verkkotekstin luotettavuutta, ei epäluotettavuutta. Tällä rajauksella pyrittiin minimoimaan oppitunneilta opittujen kriittisen lukutaidon ja opetus suunnitelman mukaisten vastausten painottumista tuloksissa. Näiden oppilaiden antamien kriittisten vastausten analyysi jätettiin siis tarkoituksella tutkimuksen ulkopuolelle, koska tässä tutkimusasetelmassa niistä saatava lisätieto ei ollut tutkimusongelman kannalta merkityksellistä. Rajauksella pystyttiin paremmin nostamaan esille sellaisia kulttuurisia jäsennostapoja, jotka eivät olisi toistoa oppikirjoissa esitetyistä jäsennostavoista.

Seuraavaksi kaikki vastaukset, joissa oppilas piti nettilähdettä melko luotettavana, jaoteltiin niihin, joissa oppilaat ilmaisivat löytäneensä verkkotekstistä luotettavuutta lisääviä näkökohtia ja vastauksiin, joista puuttuivat luonnehdinnat luotettavuutta lisäävistä tekijöistä. Jaotelluista vastauksista analyysiin valittiin 144 vastausta, joissa oppilaat olivat löytäneet verkkotekstin luotettavuutta lisääviä tekijöitä, esimerkiksi viittauksia kirjoittajan väitteitä tukeviin tiedonlähteisiin, kuten tilastoihin ja lehtiartikkeleihin. Analyysiin otettiin lisäksi kaikki vastaukset, joissa oppilas oli valinnut vaihtoehdon ”lähde on luotettava”. Lähteen luotettavaksi arvioineita oppilaita oli aineistossa vain 14 ja niissä oppilaat kuvasivat ainoastaan verkkotekstin luotettavuutta lisääviä tekijöitä. Lopulliseen analyysiin tuli näin yhteensä 158 oppilaan antamat vastaukset.

Oppilaiden arvioima verkkoteksti ”Miksi rokotukset ovat haitallisia?” on julkaistu vuonna 2012.¹ Verkkotekstin kirjoittaja varoittaa lukijoita rokotteiden riskeistä ja perustelee väitteitään viittauksilla tutkimustuloksista kertoviin uutisjuttuihin sekä yksittäisillä rokotteisiin liittämällä negatiivisilla kokemuksilla. Lukijan tunteisiin vedotaan kertomalla sääliä ja pelkoa herättäviä tarinoita rokotteiden sivuvaikutuksista ja rokotevauriotapauksista. Teksti on julkaistu luontaislääkkeiksi kutsumiaan tuotteita kauppaavan Luontaisnetti-yrityksen sivustolla, josta ohjataan myös luonnonparannushoitoihin kuten homeopaatin vastaanotolle ja Galileo-hoitoon. Kirjoittajan nimi löytyy verkkotekstin alalaidasta, mutta hän ei anna itseltään tarkempaa kuvausta. Tekstin rokotekielteiset väitteet voi nähdä esimerkkinä uskomushoitoja suosittlevista verkkoteksteistä, joissa väitteitä perustellaan usein omakohtaisilla kokemuksilla tai tiedolla, joka on saatu tuttavalta tai läheisiltä (ks. Raipola, 2020, 255–256). Erityisesti lapsiin kohdistuvista haittavaikutuksista kertovat tunteisiin vetoavat tarinat saattavat olla näissä teksteissä retorisesti tehokkaita (Davies, Chapman ja Leask 2002, 24; Raipola 2020, 266–267; Wolfe, Sharp ja Lipsky 2002, 3245–3247). Omakohtaisiin kokemuksiin vetoamisen lisäksi myös uskomushoitoja suosittlevilla verkkosivuilla perustelut pyritään useimmiten liittämään tieteellisiin tutkimustuloksiin. Perustelut kehystetään sivustoilla tutkimustiedoksi, vaikka lähdevitteiden merkinnöissä, lainatuissa tutkimuksissa ja kontekstin

huomioimisessa saattaa olla vakaviakin puutteita. (Haasio, Ojaranta ja Mattila 2017, 31–34; Raipola 2020, 267–268; Wolfe, Sharp ja Lipsky 2002, 3245–3247.)

Oppilaiden antamista vastauksista eriteltiin aluksi erilaisia määrittelytapoja tiedon luotettavuudelle. Tiedon luotettavuuden määrittelytavat ilmenivät oppilaiden myönteisistä perusteluista. Kaikki analyysiin valitut 158 vastausta luettiin läpi ja jokaiselle koodattiin yksi tai useampi määrittelytapa vastaamaan kysymykseen, mikä saa oppilaan määrittelemään verkkotekstissä esitetyn tiedon luotettavana. Määrittelytavat luokiteltiin alustavasti esimerkiksi tutkimustuloksiksi, asiantuntijuudeksi tai esimerkkitarinoiksi. Koodauksen seuraavassa vaiheessa ilmeni, että määrittelytavat voidaan tiivistää kahteen yleisempään kategoriaan, tutkimustietoon perustuviin määritelmiin ja kokemustietoon perustuviin määritelmiin. Nämä yleisemmät kategoriat nimettiin tieteellisen tutkimuksen ja yksilöllisen kokemuksen kehyksiksi. Tämän jälkeen aineisto luettiin vielä kertaalleen läpi ja jokainen vastaus koodattiin joko toisen tai molempien tulkintakehysten mukaisesti.

Tunnistettaessa tieteellisen tutkimuksen kehystä tutkimusaineistosta kiinnitettiin erityistä huomiota ilmauksiin, joissa oppilas viittasi tekstissä esitettyihin faktoihin, esimerkiksi tilastotietoon, tekstin kirjoittajan käyttämiin lähteisiin ja niiden merkitykseen kirjoittajan väitteitä tukevana evidenssinä sekä tekstin laatijan asiantuntevaan kirjoitustyyliin. Yksilöllisen kokemuksen kehys voitiin tunnistaa kiinnittämällä huomiota oppilaan vastausten kohtiin, joissa hän luonnehti omia näkemyksiään tai omakohtaisia havaintojaan rokotteista tai kuvasi, miten verkkotekstin kirjoittaja kertoo omista tai muiden ihmisten rokotuskokemuksista. Tulkintakehykset olivat tunnistettavissa lähes kaikissa oppilaiden vastauksissa yksiselitteisesti, eikä epäselviä tai rajatapauksia esiintynyt kuin muutamassa yksittäisessä lyhyemmässä vastauksessa. Niissäkin vastaus koodattiin jompaankumpaan tulkintakehykseen tutkijan tulkinnan mukaisesti.

Analyysissä vertailtiin eroja ja yhtäläisyyksiä oppilaiden tavoissa perustella tiedon luotettavuutta. Tarkemmin sanoen analyysi kohdistui yhtäläisiin ja erilaisiin tapoihin, joilla oppilaat hyödynsivät tulkintakehyksiä perustellessaan, miksi verkkotekstiä voidaan pitää luotettavana tai melko luotettavana. Analyysin tuloksena voitiin päätellä, että tunnistetut tulkintakehykset rakentuvat eri osa-alueista tai näkökulmista. Eri näkökulmia yhdistävien asiakokonaisuuksien perusteella oppilaiden vastaukset tulkittiin osaksi laajempaa pääkehystä. Kehystämisen ja kehystymisen prosessia tuodaan esille seuraavassa luvussa havainnollistavien aineisto-otteiden avulla.

Oppilaiden vastausten tulkittiin olevan todellisuutta tuottavia, ei todellisuutta heijastavia (ks. Peräkylä 1990, 15–18). Oppilaiden antamista vastauksista ei siis tutkittu heidän kykyään arvioida tietoa, vaan millaisia kulttuurisia jäsennyksiä he antamissaan vastauksissa uusintavat ja tuottavat. Vastauksista ei myöskään pyritty selvittämään pitävätkö oppilaiden arviot tiedon luotettavuudesta oikeasti paikkaansa tai ovatko ne heidän todellisia arvioitaan, koska tällä ei ollut tutkimusasetelman kannalta merkitystä. Merkittävää oli sen sijaan, kuinka erilaiset tavat puhua tiedosta joko luotettavana tai melko luotettavana ilmenevät vastauksissa ja miten näitä ilmaisutapoja käytetään eri yhteyksissä.

Kehystämisen ja kehystymisten analyysissä tulee Goffmanin mukaan kiinnittää erityistä huomiota tapoihin, joilla tutkimukseen osallistuneet henkilöt sulkevat silmänsä rinnakkaisilta tapahtumilta (Goffman 1974; Harju ja Karvonen 2016; Peräkylä 1990). Kertoessamme esimerkiksi aiemmin lukemastamme uutisesta, rajaamme kertomuksestamme paljon asioita

pois ja kerromme tiivistetysti vain sen, minkä oletamme kuulijan sekä kuuntelevan että ymmärtävän. Nojautumme kertomuksessamme johonkin molempien ymmärtämään näkökulmaan ja rajaamme samalla tiedostamattamme monia näkökulmia pois. Samalla tavalla tämän tutkimuksen oppilaat ovat vastauksissaan mitä ilmeisimmin sulkeneet pois muita mahdollisia tulkintatapoja ja näin tuottaneet tulkintakehyksen, jonka kautta he olettavat lukijan, tässä tapauksessa oppilaan vastauksia arvioivan tutkijan, pitävän heidän perusteluaan merkityksellisenä. Tulkintakehykset ovat siis rajauksia, joissa yhdistyvät oppilaan ennakkokäsitykset ja pyrkimykset jaettuihin merkityskokonaisuuksiin.

Tutkimustulokset

Kaksi pääkehystä

Oppilaiden vastauksista tunnistettiin kaksi pääkehystä: tieteellisen tutkimuksen ja yksilöllisen kokemuksen kehukset. Nämä kaksi pääkehystä olivat kaksi tapaa merkityksellistää luotettava tieto. Ne ovat myös kaksi erilaista tietoteoreettista tapaa hahmottaa todellisuutta. Tieteellisen tutkimuksen kehyksessä tieto nähdään yleistettävänä, objektiivisena asiana, kun taas yksilöllisen kokemuksen kehyksessä korostuvat ainutkertaisuus ja subjektiivisuus. Molemmat tulkintakehykset ovat siis toimintakokonaisuuksia, jotka ylläpitävät erilaisia todellisuuksia (ks. Peräkylä 1990, 15–18; Goffman 1974, 27–36). Molemmat tulkintakehykset rakentuvat yksittäisten väitteiden kautta kahdeksi yhtenäiseksi kokonaisuudeksi.

Tieteellisen tutkimuksen kehyksessä oppilas käyttää vastauksessaan termejä, lainauksia ja perusteluja, jotka viittaavat tieteelliseen toimintaan. Tieteellisen tutkimuksen kehys nostaa esille, kuinka artikkelin luotettavaksi arvioineet oppilaat ymmärtävät tieteellisen toiminnan luonteen tässä tilanteessa. Se ei siis viittaa esimerkiksi tiedeyhteisön sopimiin tieteellisen toiminnan käytäntöihin, vaan tuo esille osa-alueita, joiden kautta osa oppilaista arvioi ennakkokäsitystensä perusteella tekstin väitteiden perustuvan tieteeseen. Tieteellisen tutkimuksen kehysten vastinparina on yksilöllisen kokemuksen kehys. Yksilöllisen kokemuksen kehyksessä artikkelin luotettavaksi arvioineet oppilaat nostavat esiin tekstin väitteitä, jotka perustuvat yksilölliseen kokemukseen. Vakuuttava yksilöllinen kokemus voi olla joko tekstissä esitetty tai omakohtaisesti koettu. Yksilöllisen kokemuksen kehys on lähellä kokemusasiantuntijuuden ja kokemustiedon käsitteitä, joita erityisesti sosiaalityön piirissä on käytetty täydentämään tutkittua tietoa (ks. Baillergeau ja Duyvendak, 2016; Hokkanen, Nikupeteri ja Laitinen 2017). Tässä yhteydessä sillä tarkoitetaan kuitenkin vain oppilaiden ennakkokäsitysten mukaista ymmärrystä vakuuttavasta yksilöllisestä kokemuksesta.

Seuraavissa alaluvuissa tulkintakehysten väitteitä tarkastellaan oppilaiden vastauksista poimittujen sitaattien avulla. Aluksi tarkastellaan, kuinka molemmat tulkintakehykset ovat rakentuneet oppilaiden vastauksissa ja sen jälkeen, miten ne suhteutuvat toisiinsa.

Tieteellisen tutkimuksen kehys

Valtaosa aineistoon valituista 158 oppilaasta tarkasteli verkkotekstissä esitettyjen väitteiden luotettavuutta tieteellisen tutkimuksen kehysten kautta. Tieteellisen tutkimuksen kehys

voitiin tunnistaa 139 vastauksesta, joten oppilaista 88 prosenttia hyödynsi tätä tulkintakehystä. Monelle oppilaalle riitti luotettavuuden takuiksi jo se, että tekstissä on tuotu esille tutkimustiedolta näyttävää tietoa. Oppilaat vetosivat tieteellisen tutkimuksen kehyyksessä:

1. Tutkimustuloksiin, tilastoihin, numeroihin tai muihin faktoiksi nimettyihin asioihin
2. Tunnettuihin lähteisiin
3. Julkaisukynnykseen ja aiheen merkityksellisyyteen
4. Asiantuntijuuteen
5. Asiantuntevaan kirjoitustyyliin

Seuraavaksi tarkastelen yksityiskohtaisemmin aineistoesimerkkien avulla, miten tieteellisen tutkimuksen kehys oppilaiden vastauksissa ilmenee.

Monien oppilaiden vastauksissa tieteelliseen tutkimukseen viitattiin tutkimustuloksina, faktoina tai tosiasioina. Seuraavassa sitaatissa on tästä yksi esimerkki: ”Testien tulokset ja tilastot ovat faktaa ja kertovat tosiasiat rokotteista.” (Oppilas 252, Lähde on melko luotettava). Oppilas luottaa verkkotekstissä esitettyihin ”tosiasioihin” ja perustelee tätä testien tuloksilla ja tilastoilla. Hän siis vahvistaa ”faktan” korostamalla, että testien tulokset ja tilastot kertovat tosiasiat rokotteista ja täten siis tekstin väitteisiin voidaan ainakin näiltä osin luottaa. Näin verkkotekstin tarjoama tieteellisen tutkimuksen kehys saa vastakaikua oppilaan vastauksessa. Oppilas yhdistää vastauksessaan tekstin tarjoaman tulkintakehyyksen omaan käsitykseensä luotettavasta tutkimustiedosta. Oppilaan vastauksessaan käyttämässä tieteellisen tutkimuksen kehyyksessä jo pelkkä maininta tuloksista ja tilastoista riittää vahvistamaan tiedon luotettavuuden.

Joillekin oppilaille tieteellisen tutkimuksen kehys yhdistyi lähteen tai lähteiden uskottavuuteen ja tunnettavuuteen: ”Tekstissä kuitenkin nostetaan esille täysin valideja rokotusien haittapuolia ja nämä perustellaan tunnetuilla lähteillä esimerkiksi uutissivusto Reuters.” (Oppilas 15, Lähde on melko luotettava). Sitaatin oppilas nosti uutissivusto Reutersin esimerkkinä kaikkien tuntemasta ja siksi luotettavasta lähteestä. Koska Reuters nähdään vastauksessa tunnettuna ja täten luotettavana lähteenä, nähdään myös muu tekstin sisältämä tieto luotettavana. Oppilas yhdistää ”validit” tutkimustiedot lähteeseen ja näin viittaus Reutersiin toimii oppilaalle vahvistuksena tieteelliseen tutkimukseen kehystämislle.

Aineistossa oli myös oppilaita, joiden käsityksen mukaan internetissä ei saisi julkaista väärää tietoa: ”Mutta en usko, että hän saisi julkaista tuollaista kirjoitusta nettiin, jos tarinat ja väitteet eivät olisi totta. Sivusto on joka tapauksessa terveydenhoitoon perustuva.” (Oppilas 100, Lähde on melko luotettava). Sisällön luotettavuuden perustelu julkaisukynnyksen ja aiheen merkityksellisyyden (”terveydenhoitoon perustuva”) avulla kehystää verkkotekstin tieteellisen tutkimuksen kehyykseen, jossa julkaistut tekstit ovat käyneet läpi jonkinlaisen arviointiprosessin. Oppilaan näkemys viittaa oppikirjamaailmaan, jossa väärän tiedon julkaisua jollain tavalla kontrolloidaan.

Tieteellisen tutkimuksen kehyykseen kuuluu olennaisena osa-alueena myös asiantuntijuuden tarkastelu. Oppilaat yhdistivät asiantuntijuuden vastauksissaan oletuksiin kirjoittajan ammatista tai ammattitaidosta. Oppilaiden arvioimassa tekstissä ei mainittu suoraan kirjoittajan ammattia tai muitakaan taustatietoja. Moni oppilas arvioi tästä huolimatta kirjoittajan ammatin liittyvän terveysalaan: ”Teksti pohjautuu hyviin lähteisiin. Tekstin kirjoittaja työ-

kentelee ilmeisesti sosiaali- ja terveysalalla.” (Oppilas 56, Lähde on melko luotettava). Oppilas perusteli tekstin luotettavuutta käytettyjen lähteiden lisäksi kirjoittajan ammattitaidolla. Oppilas lukee myötäsukaisesti tekstin tarjoamaa tulkintakehystä ”ammattilaisen puheesta”. Luettuaan tekstiä tieteellisen tutkimuksen kehysten kautta, tekee hän tulkintakehysten mukaisia oletuksia ammattitaidosta, vaikkei ammattia ole tekstissä mainittu.

Seuraavassa sitaatissa oppilas tuo esille näkemyksensä kirjoittajan taustoista ja syystä, miksi hän on tähän johtopäätökseen päätenyt:

Lähde on ilmiselvästi rokotusten parissa työskennelleen henkilön kommentti rokotusten haitoista, joko blogiin, tai muuhun vastaavaan... Kirjoittaja osaa puhua järkevästi ja saa helposti ihmiset uskomaan. (Oppilas 10, Lähde on melko luotettava)

Sitaatin oppilas oletti ”puheiden järkevyyden ja uskottavuuden” perusteella tekstin kirjoittajan työskentelevän rokotusten parissa. Oppilas tulkitsee siis asiantuntevan kirjoitustyylin kertovan kirjoittajan ammatista rokotteen parissa. Tässä vastauksessa oppilaan voi nähdä liittävän tekstin tieteellisen tutkimuksen kehysten kirjoitustyylin perusteella. Koska tekstissä itsessään ei ole mainintaa ammatista rokotteen parissa, oppilas on päätellyt asiantuntevan kirjoitustyylin perusteella myös muita, tekstin ulkopuolisia asioita.

Tieteellinen tutkimus kehystetään oppilaiden vastauksissa monin eri tavoin riippuen siitä, mihin yhteyteen se liitetään ja mitkä ennakkokäsitykset oppilaalla on tieteellisestä toiminnasta ylipäätään. Koska monille oppilaille viittaus tilastoihin, numeroihin, tutkimustuloksiin, ”tunnettuihin” lähteisiin tai ylipäätään vakuuttava tyyli ovat merkkejä tieteellisestä toiminnasta ja luotettavuudesta, jää tarkempi ja monipuolisempi arvio tekstin sisällöstä tekemättä. Tieteelliseksi tutkimukseksi kehystetty, tutkimustiedolta näyttävä tieto saattaa näin vakuuttaa osan oppilaista uskomaan harhaanjohtaviakin väitteitä.

Yksilöllisen kokemuksen kehys

Oppilaiden tiedon luotettavuuden arvioinneissa esiintyi tieteellisen tutkimuksen kehysten rinnalla tai vaihtoehtona yksilöllisen kokemuksen kehys. Se voitiin tunnistaa 32 oppilaan vastauksista, joten 158 oppilaan aineistossa joka viides (20 %) hyödynsi yksilöllisen kokemuksen kehystä. Osalla oppilaista saattoi samassa vastauksessa esiintyä sekä tieteellisen tutkimuksen että yksilöllisen kokemuksen kehysten luokiteltavia perusteluja, jotka molemmat luokiteltiin omaan kategoriaansa. Suurimmassa osassa vastauksia käytettiin jompaakumpaa tulkintakehystä, mutta oli myös joitain yksittäisiä vastauksia, joissa oppilas viittasi molempiin tulkintakehysiin. Oppilaat vetosivat yksilöllisen kokemuksen kehysten kolmella tavalla:

1. Tekstissä esiteltyjen ihmisten yksilöllisistä kokemuksista kertovilla esimerkkitarinoilla
2. Verkkotekstin kirjoittajan omilla kokemuksilla
3. Oppilaiden omilla kokemuksilla ja ennakkokäsityksillä

Yleisin tapa kehystää vastaus yksilöllisillä kokemuksilla perustui verkkotekstin esittelemissä esimerkkitarinoissa esiintyvien ihmisten kokemuksiin rokotteista: ”Mielestäni lähde

on melko luotettava, sillä siinä on kyse oikeista tapahtumista ja ihmisten kokemuksista.” (Oppilas 95, Lähde on melko luotettava). Sitaatin oppilas kokee, että tarinat ihmisten kokemuksista rakentavat riittävän luotettavan tulkintakehyksen, jonka varassa tekstiä voi pitää melko luotettavana. Esimerkkitarinoihin nojautuvat yksilölliset kokemukset perustuvat siis ulkopuolisten ihmisten kokemuksiin, joiden nähdään lisäävän tiedon luotettavuutta. Ihmisten kokemuksissa korostuu ainutkertaisuuden lisäksi tarinoiden yksityiskohtainen kuvaus. Yksityiskohtaisesti kuvattu tarina saattaa olla oppilaan näkemyksen mukaan vakuuttava, vaikkei muita todisteita olisikaan (ks. Jokinen 1999, 144–145). Autenttisilta vaikuttavat kertomukset itse koetusta vetoavat vahvemmin tunteisiin ja sitovat perustelut tutkimustietoa konkreettisemmin lukijoiden omaan elämään.

Toinen, vähemmän yleinen tapa käyttää yksilöllisen kokemuksen kehystä, perustui verkkotekstin kirjoittajan omiin kokemuksiin: ”Toisaalta omat kokemukset puhuvat puolestaan ja hän on perustellut mielipidettään niiden kautta” (Oppilas 178, Lähde on melko luotettava). Tekstin kirjoittajan omat kokemukset, mikäli ne koetaan uskottaviksi, muodostavat edellistäkin vahvemman ainutkertaisuutta hyödyntävän viitekehyksen kokemuseräiselle perustelulle, koska siinä kertoja ja kokija ovat samat. Itse todettuun vetoaminen vie lukijalta mahdollisuuden epäillä tiedon totuusarvoa, koska hän ei ole ollut paikalla todistamassa sitä (ks. Juhila 1993, 158–163). Sitaatin oppilas on pitänyt kirjoittajan kokemuksia riittävän uskottavina ja kehystänyt tiedon luotettavuuden niiden varaan.

Kolmas ja edellistä yleisempi tapa käyttää yksilöllisen kokemuksen kehystä perustuu lukijan kokemuksiin ja ennakkokäsityksiin. Jotkut oppilaat käyttivät omia kokemuksiaan tai käsityksiään tiedon luotettavuuden perusteena. Esimerkiksi seuraavan sitaatin oppilaalla negatiiviset kokemukset rokotteista toimivat perusteena verkkotekstissä esitettyjen rokotekriittisten väitteiden hyväksymiselle: ”Lähde on melko luotettava, koska itse sairastin rokotuksen saatuaani” (Oppilas 249, Lähde on melko luotettava). Oppilas piti tekstissä esitettyjä väitteitä pääosin luotettavina, koska niissä oli yhtymäkohtia hänen omiin negatiivisiin kokemuksiinsa. Tällä tavalla oppilaan omat negatiiviset kokemukset olivat mukana kehystämässä tekstin väitteiden todenmukaisuutta. Oppilaat näyttäisivätkin lukevan tekstiä yksilöllisen kokemuksen kehysten kautta erityisesti silloin, kun se tukee heidän aikaisempia käsityksiään aiheesta. Seuraavassa sitaatissa oppilas yhdistää arvionsa tiedon luotettavuudesta äitinsä negatiiviseen näkemykseen rokotteista: ”Äitini on hyvin vahvasti rokotteita vastaan (enkä ole itsekään saanut rokotteita) joten aihe on minulle aika tuttu.” (Oppilas 317, Lähde on melko luotettava). Oppilas lukee verkkotekstiä äidin henkilökohtaisen rokotekielteen näkemyksen ohjaamana. Toisin sanoen, hän lukee tekstiä yksilöllisen kokemuksen kehysten kautta, joka perustuu lähiomaisen näkemykseen. Tässäkin sitaatissa oppilaan (ja oppilaan äidin) aikaisemmat arvot ja käsitykset ohjaavat arviota tiedon luotettavuudesta.

Ainutkertaisiin kokemuksiin ja tarinoihin perustuva tieto oli joillekin oppilaille jopa tutkimustietoa merkittävämpi tiedon luotettavuuden peruste. Tämä yksilöllisen kokemuksen kehukseksi nimeämäni tapa merkityksellistää tietoa nousee esille vastauksissa, joissa korostuu tiedon yksilösidonaisuus. Toisen ihmisen ainutkertaisen kokemuksen todenmukaisuutta saattaa olla vaikea kyseenalaistaa erityisesti silloin, jos sillä on kosketuspintaa lukijan omien kokemusten kanssa. Osa oppilaista piti kokemusten aitoutta myös takeena tiedon luotettavuudelle.

Kehysten väliset suhteet

Kehysanalyysissä merkittävää on tulkintakehysten tunnistamisen lisäksi tarkastella kehysten välisiä suhteita (Goffman 1974; Peräkylä 1990). Aineistossa oli muutamia vastauksia, joissa tieteellisen tutkimuksen ja yksilöllisen kokemuksen kehykset esiintyivät rinnakkain. Tässä luvussa tarkastellaan kehysten välisiä suhteita yksittäisissä vastauksissa.

Osa lähdeettä melko luotettavana pitävistä oppilaista tasapainotteli sen kanssa, luottaako tekstiin vai ei:

Lähde on mielestäni melko luotettava, koska tilastoja sekä tutkimuksia on paljon. Luotettavuutta syö se, että lähteitä ei ole, kun vain muutamissa kohdissa. Kokemukset ja esimerkit tuovat kuitenkin lisää luotettavuutta, koska niissä on lisää näkökulmia tilanteesta. Kuitenkin asiaa kerrotaan vain sairastuneiden lasten näkökulmasta. (Oppilas 179, Lähde on melko luotettava)

Oppilaan vastauksessa esitellään syitä luotettavuudelle, mutta samalla myös pohditaan tekijöitä, jotka vähentävät luotettavuutta. Sekä tieteellisen tutkimuksen että yksilöllisen kokemuksen kehykset toimivat tietyin varauksin tiedon luotettavuuden takeena. Toisaalta kriittisempi oppilas saattaisi samoin kriteerein pitää lähdeettä epäluotettavana. Oppilas tarkastelee tiedon luotettavuutta molempien tulkintakehysten kautta niin, että ne täydentävät toisiaan. Epäilevät arviot ovat kuitenkin tulkintakehysten sisällä: tilastoista ja tutkimuksista puuttuu lähteitä ja kokemukset ovat yksipuolisia. Vastaus on esimerkki siitä, kuinka useampi oppilas tasapainotteli arvioinnissaan eri tulkintakehysten välillä. Osa oppilaista rajasi vastauksensa vain toiseen kahdesta tulkintakehyksestä ja osa pohti luotettavuutta molempien tulkintakehysten näkökulmasta.

Muutamit oppilaat vakuuttuivat tekstin luotettavuudesta pelkästään siksi, että tekstistä löytyi nimiä, termejä, vuosilukuja tai muita vastaavia taustatietoja tarinoille ja tutkimuksille:

Lähde on luotettava, koska kirjoittaja tuo tietoja esille, joita voi tarkistaa lähteistä, joita hän mainitsee tekstissä. Hänellä on myös käytännön esimerkkejä, joita on tapahtunut rokotusten seurauksena. Hänellä on myös tekstissään tarkkoja vuosilukuja ja rokotteiden nimiä, joita pystyy tarkistamaan. Lisäksi luotettavuutta tuo se, että tekstin alta löytyy kirjoittajan nimi. Nimen pystyy etsimään netistä ja selvittämään kuka hän on. Pidän tekstiä luotettavana. Usein blogien teksteihin täytyy suhtautua varauksella, mutta tämä blogiteksti vaikuttaa silti luotettavalta runsaan tiedon, lukumäärien ja lähteiden takia. (Oppilas 32, Lähde on luotettava)

Oppilas viittaa molempiin, tieteellisen tutkimuksen ja yksilöllisen kokemuksen kehyksiin, perustellen luotettavuutta niillä rinnakkain. Luottamus perustuu pääasiallisesti molempien osalta siihen, että oppilaan mukaan tiedot voi tarkistaa ulkopuolisesta lähteestä. Tässä siis molempia tulkintakehyksiä tarkastellaan yhtenäisenä kokonaisuutena, joiden luotettavuus perustuu tietojen tarkistettavuuteen. Tieteellisen tutkimuksen kehyksessä tarkistettavuus yhdistetään tarkkoihin lähteisiin, lukuihin ja nimiin. Molempien tulkintakehysten yhteisenä luotettavuuden takeena oppilas näyttäisi korostavan, että kirjoittajan nimi löytyy tekstistä. Tekstin kiinnittäminen henkilöön, jonka olemassaolo on todennettavissa, näyttäisi saavan

molemmat tulkintakehykset toimimaan rinnakkain ja toimivan näin riittävänä vahvistuksena luotettavuudelle.

Toinen tapa viitata molempiin tulkintakehyksiin samassa vastauksessa on tarkastella toista kehystä toisen kehysten sisällä ja rinnalla:

Kirjoituksessa oli monia faktoja ja tietoja, mitä vertasin omiin tietoihini ja kokemuksiini. Oman tietojen pohjalta pidän kirjoittajaa melko luotettavana. Kirjoittaja myös vetosi tutkimuksiin ja tietoihin, mikä nostaa lähteen luotettavuuden tuntu. (Oppilas 107, Lähde on melko luotettava)

Edellisessä sitaatissa tieteellisen tutkimuksen kehukseen viitataan aluksi oppilaan oman kokemuksen kautta. Viimeisessä lauseessa oppilas kuitenkin viittaa tieteelliseen tutkimukseen myös erikseen, omassa kehyksessään. Toisin sanoen, oppilas perustelee aluksi tieteellistä tutkimusta oman yksilöllisen kokemuksensa kehyksessä ja lopuksi omassa kehysesään. Kehyksiä käytetään siis näin sekä päällekkäin että rinnakkain.

Tieteelliseen tutkimukseen ja yksilölliseen kokemukseen voidaan viitata toisensa poisulkevinä tai rinnakkaisina kehysinä, jotka täydentävät toisiaan. Ne voivat olla myös kerrostuneina keskenään niin että toinen on toisen sisällä. Näin esimerkiksi yksilöllisen kokemuksen kehysten sisällä saatetaan viitata tieteellisen tutkimuksen kehukseen. Kehyksiä käytetään oppilaiden vastauksissa joustavasti eri tilanteissa ja ne toimivat retorisisina resursseina, joihin oppilaat tukeutuvat tilanteen määrittelemällä tavalla.

Pohdintaa

Tiedon luotettavuuden arviointi kriittisen lukutaidon osa-alueena on yksi keskeisistä viestintätieteissä tutkituista aiheista. Aihetta on aikaisemmin tutkittu pääosin erilaisin taitotasojen kartoittavien kyselyjen ja haastattelujen avulla. (Esim. Kiili, Laurinen ja Marttunen 2008; Kiili ym. 2018; Hirvonen ym. 2020; Hirvonen, Tirroniemi ja Kortelainen 2019.) Näistä tutkimuksista poiketen käsillä olevassa artikkelissa tarkasteltiin sitä, miten oppilas käyttää erilaisia kielellisiä ja kulttuurisia resursseja luonnehtiessaan luotettavaksi tulkitsemaansa tietoa. Jotta vastauksista ei nousisi esiin ainoastaan esimerkiksi opetussuunnitelman mukaisia jäsennostapoja, analyysi kohdistettiin vastauksiin, jotka ovat ongelmallisia kriittisen lukutaidon näkökulmasta. Tutkimusasetelman uusi näkökulma lisää näin ymmärrystä kriittikköiden vastausten taustalla olevista jäsennostavoista.

Samasta tekstistä saatettiin antaa hyvin erilaisia luotettavuutta puolustavia arvioita ja niiden perusteluja. Tekstiä luotettavana pitävien arviot jakaantuivat kahteen erityyppiseen määrittelytapaan, jotka nimettiin tieteellisen tutkimuksen ja yksilöllisen kokemuksen kehyksiksi. Tekstin lukeminen tieteellisen tutkimuksen tai yksilöllisen kokemuksen kehysten kautta ei ollut suoraan sidoksissa siihen näkökö oppilas tiedon luotettavana vai ei, vaan kehukset toimivat oppilaiden vastauksissa kahtena erillisenä kriteeristönä, joiden kautta tiedon luotettavuutta arvioidaan (ks. Goffman 1974; Mikkonen 2018; Peräkylä 1990).

Kehyksiä saatettiin käyttää päällekkäin (ks. Goffman 1974; Peräkylä 1990). Esimerkiksi yksilöllisen kokemuksen kehysten sisällä saatettiin puhua tieteellisen tutkimuksen kehysesään niin, että oppilas määritteli tutkimustiedon luotettavuuden omiin kokemuksiinsa

vedoten. Omiin kokemuksiin ja ennakkokäsityksiin tukeutumista on tarkasteltu tutkimuksissa vahvistusharhana kuvaamaan sitä, että yksilö arvioi myönteisemmin tietoa, joka vahvistaa hänen ennakkokäsityksiään (Lee ja Shin 2021; Nickerson 1998; Sivelä ym. 2018; Harju ja Karvonen 2016, 186–187). Ennakkokäsityksiä vahvistava tieto ja tiedon luotettavuutta vahvistavat ennakkokäsitykset kehystyvät oppilaan vastauksessa päällekkäin siten, että oma kokemus luo ulkoisen, tieteellisen tutkimuksen kehystä ympäröivän kehyksen, joka suodattaa sen mitkä tutkimustulokset nähdään uskottavina. Kun oppilaalla ei ole tarkempaa käsitystä rokotteiden biologisista ja lääketieteellisistä ominaisuuksista, hänen on punnittava rokotekielteisten näkemysten luotettavuutta aikaisempien kokemustensa varassa. Yksilöllisen kokemuksen kehys toimii näin suodattimena sille mihin tieteellisen tutkimuksen kehystämiin asioihin luotetaan ja missä määrin.

Suurimmalla osalla aineiston oppilaista oli käsitys, että he voivat luottaa verkkotekstin sisältöön, jos siinä on viitteitä tutkimustuloksiin tai tutkimustiedolta vaikuttavaa tietoa. Kehystämällä väittämät tutkimustiedoksi kirjoittaja pystyi antamaan vaikutelman sekä omasta asiantuntemuksestaan että esittämänsä informaation todenmukaisuudesta. Kun oppilas luki verkkotekstiä myötäillen kirjoittajan rakentamaa tieteellisen tutkimuksen kehystä, hänen oli ilmeisestikin helpompaa arvioida tiedon luotettavuutta tutkimustiedolle kulttuurissamme annettujen tiedon luotettavuutta lisäävien merkitysten kautta. Toisaalta oppilaat, jotka osasivat lukea verkkotekstiä kriittisemmin, pystyivät myös murtamaan annetun kehyksen ja kyseenalaistamaan kirjoittajan esittämiä tutkimusväitteitä. Tässä tulee esille kriittisen lukutaidon merkitys nettitekstejä arvioidessa (Kupiainen ja Sintonen 2009; OKM 2019).

Käsillä olevassa artikkelissa esitetyt tulokset ovat pääosin yhteneväisiä samasta aineistokokonaisuudesta aiemmin tehdyn lukiolaisten retoristen keinojen tunnistamista kartoittaneen tutkimuksen kanssa (Mikkonen, Savolainen ja Sormunen 2023). Tuossa tutkimuksessa havaitsimme, että retoristen keinojen tunnistaminen oli yhteydessä kriittiseen lukutaitoon ja verkkotekstin kirjoittajan pyrkimysten ymmärtämiseen. Retorisia keinoja monipuolisesti tunnistaneet lukiolaiset osasivat suhtautua kriittisesti verkkotekstin väitteisiin ja pystyivät tulkitsemaan paremmin tekstin taustalla olevia pyrkimyksiä. Nyt raportoitavassa tutkimuksessa hyödynnetty kehysanalyysi tuotti samansuuntaisia tuloksia, mutta nosti esille myös uusia näkökohtia siitä, miten lukiolaiset tulkitsevat verkkotekstin luotettavuutta hyödyntämällä eri tulkintakehyksiä.

Tutkimuksen rajoitukset

Yksi aineiston analyysin haasteista oli empiirisen aineiston soveltuvuus kehysanalyyttiseen tutkimukseen. Aineisto oli kerätty toiseen tutkimusprojektiin, jossa sitä käytettiin erityyppiseen analyysiin. Tästä syystä sen analysoiminen kehysanalyyttisen tutkimuksen käsittein ja metodein vaati kriittistä tarkastelua. Kehysten analysointi eri tarkoitukseen tehdystä kyselytutkimuksesta edellytti aineiston tarkastelun muuttamista asiantilojen tarkastelusta asiantiloja koskevien tulkintojen tarkasteluun (ks. Puroila 2002; Goffman 1974). Tämä tuotti erilaisia tuloksia verrattuna aiempiin tutkimuksiin, ja siksi tutkimusasetelma täytyi suunnitella uudelleen erilaisesta näkökulmasta käsin. Kun alkuperäisessä tutkimusasetelmassa

(Hämäläinen 2020) tarkasteltiin esimerkiksi, kuinka taitavia nuoret ovat tunnistamaan luotettavaa tietoa, tarkasteltiin uudessa tutkimusasetelmassa, millaisia tulkintoja nuoret antavat lähteiden luotettavuudelle. Tutkimuskohde muuttui siis nuorten taitojen tarkastelusta nuorten käyttämien kulttuuristen jäsenysten tarkasteluun. Tämä tuotti haasteita erityisesti lyhyempien vastausten tulkinnoissa.

Empiiristä analyysia rajoitti osaltaan se, että aineistoon sisältyi lyhyitä ja vaikeasti tulkittavia vastauksia. Tämän vuoksi aineisto ei ollut kaikilta osin tasalaatuista. Joidenkin oppilaiden vastaukset olivat suppeampia ja lyhyempiä pituudeltaan kuin mitä kehysanalyyseissä yleensä käytetään, ja siksi niiden kohdalla oli käytettävä enemmän tulkintaa. Pidemmätkin vastaukset erosivat viestinnän alan tutkimuksen kehysanalyyseissa käytetystä materiaalista, koska ne perustuivat kyselyaineistoon. Viestinnän alan tutkimuksen kehysanalyyseissa on usein hyödynnetty jo olemassa olevaa aineistoa, kuten lehtiartikkeleita ja poliittisia puheita, joista on analysoitu jälkikäteen erilaisia kehyksiä (esim. Harju ja Karvonen 2016; Karvonen 2000; Virsu ja Sjöblom 2020). Edellisten tutkimusten tapainen analyysi ei suoraan soveltunut kyselyvastausten analyysiin, vaikka niistä mallia otettiin. Sosiaalipsykologian ja kasvatustieteiden puolelta löytyi kuitenkin esimerkkejä myös kysely- ja haastatteluaineistoja hyödyntävistä kehysanalyttisistä tutkimuksista. Näissä tutkimuksissa on käytetty alun perin eri tarkoitukseen kerättyä aineistoa kehysanalyttisessä tutkimuksessa, vaikka niissä keskityttiin tätä tutkimusta enemmän myös vuorovaikutuksen tarkasteluun. (Esim. Peräkylä 1990; Puroila 2002.)

On myös otettava huomioon, että tutkimusaineisto kerättiin tilanteessa, joka poikkesi koulun normaalista arjesta. Tästä syystä oppilaat vastasivat tutkimustilanteeseen sopivalla tavalla. Tämän tutkimuksen tutkimusasetelmassa tutkimustilanne ja konteksti ylipäättään olivat osa tutkimuskohdetta, joka otettiin analyysiä tehdessä huomioon. Tutkimuksen pääasiallisena kohteena olivat asiantiloista tehdyt tulkinnat, jotka tapahtuivat kouluissa tutkimustilanteessa. Oppilaat olivat tutkimustilanteesta tietoisia, ja on todennäköistä, että he kehystivät tulkinnat tiedon luotettavuudesta eri tavalla esimerkiksi keskusteluissa kaveripiirin kanssa kuin tällä nettisovelluksen lomakkeella. Heidän käyttämänsä kehykset ovat kuitenkin olemassa kulttuurisina jäsenyyksinä, vaikka ne aktivoituvatkin eri tilanteissa eri tavalla.

Johtopäätöksiä

Tähän tutkimukseen valittiin aineistoksi sellaisia oppilaiden vastauksia, joissa rokotekielteen ja uskomushoitoja markkinoiva verkkoteksti tulkittiin ainakin joiltain osin luotettavaksi. Monissa vastauksissa oppilaat käyttivät omissa perusteluissaan tieteelliseen tutkimukseen liittyviä perustelutapoja. Vaikka osa oppilaista luotti artikkelin lääketiedettä väheksyviin väitteisiin, eivät he silti väheksyneet tiedettä itsessään tai siihen liittyviä perustelutapoja (ks. Jauho 2016, 342). Oppilaat siis tulkit्सivat verkkotekstin väitteitä tieteellisen tutkimuksen kehyksen kautta ja käyttivät sitä myös itse, vaikka he arvioivat myös joitain lääketieteen vastaisia näkemyksiä luotettaviksi. Tutkimuksen yhtenä tuloksena olikin, että myös ongelmallisissa vastauksissa verkkotekstin väitteitä saatettiin tulkita hyödyntämällä opetussuunnitelmaa myötäilevää tieteellistä tulkintakehystä, vaikka lääketiedettä väheksyttiin.

Osa oppilaista kehysti perustelunsa yksilöllisten kokemusten kautta. Yksittäisiin kokemuksiin nojaavat terveystiedot ovat saaneet yhä enemmän huomiota sosiaalisessa mediassa ja populistisissa journalistisissa periaatteita väheksyvissä medioissa, kuten blogeissa ja yksityisten tahojen pitämällä uutisvustoilla. Niiden vaikutus ihmisten käyttäytymiseen saattaa olla jopa merkittävämpi kuin tutkimusperusteisen tiedon ja siksi niiden roolia harhaanjohtavan terveystiedon levittäjänä tulisi tarkastella monipuolisesti. Erityisesti tulisi kiinnittää huomiota siihen, miten retorisia ja muita kielellisiä keinoja käytetään korostamaan yksilöllisiä kokemuksia ja vastustamaan samalla laajalti tutkittua ja yleisesti hyväksyttyä tietoa. Oppilaiden vaikeudet luotettavan tutkimustiedon arvioinnissa ja heidän liiallinen luottamuksensa yksittäisiin kokemuksiin ovatkin monien terveystiedon lukutaidon puutteiden taustalla. (Haasio, Ojaranta ja Mattila 2017; Nikunen ja Pantti 2018; Raipola 2020.)

Verkkotekstin tulkinnassa vaikeuksia näyttäisi tuottavan se, ettei ymmärretä, millaisen prosessin kautta luotettava tieto muodostuu ja millainen tieto voidaan tulkita luotettavaksi tiedoksi. Yksi ratkaisu voisi olla, että opetuksessa tuotaisiin paremmin esiin yksittäisten faktojen sijaan, miten luotettava ja hyvin perusteltu tieto muodostetaan ja mitä tieteellinen toiminta on (ks. Alhanen 2013, 148–149). Edelliseen liittyen, tulisi jo lukioiden opetuksessa ottaa huomioon kehystämisen merkitys sekä tieteelliseen tutkimukseen että yksilölliseen kokeemukseen perustuvassa tiedossa. Toisin sanoen, että oppilaita opetettaisiin tunnistamaan keinoja, joiden avulla havaitun todellisuuden toisia osa-alueita korostetaan enemmän kuin toisia. (ks. Goffman 1974; Raipola 2020.) Näin oppilaan olisi helpompi tunnistaa, millaisiin tulkintoihin verkkotekstissä houkuteltaan ja millaisesta lähtöasetelmästä, kontekstista teksti aiheuttaa lähesty.

Viitteet

- 1 Teksti löytyy edelleen internetistä Google-haulla ”Miksi rokotukset ovat haitallisia?” (luettu 16.6.2023).

Kirjallisuus

- Alhanen, Kai. 2013. *John Deweyn kokemusfilosofia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Baillergeau, Evelyne ja Jan Willem Duyvendak. 2016. ”Experiential knowledge as a resource for coping with uncertainty: evidence and examples from the Netherlands.” *Health, Risk & Society* 18 (7–8): 407–426. <https://doi.org/10.1080/13698575.2016.1269878>.
- Betsch Cornelia, Noel T. Brewer, Pauline Brocard, Patrick Davies, Wolfgang Gaissmaier, Niels Haase, Julie Leask, Frank Renkewitz, Britta Renner, Valerie F. Reyna, Constanze Rossmann, Katharina Sachse, Alexander Schachinger, Michael Siegrist ja Marybelle Stryk. 2012. ”Opportunities and challenges of Web 2.0 for vaccination decisions.” *Vaccine* 30 (25): 3727–3733. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2012.02.025>.
- Davies Patrick, Scott Chapman ja Julie Leask. 2002. ”Antivaccination activists on the World Wide Web.” *Archives of Disease in Childhood* 87 (1): 22–25. <http://dx.doi.org/10.1136/adc.87.1.22>.
- Entman, Robert M. 1993. ”Framing: Toward clarification of a fractured paradigm.” *Journal of Communication* 43 (4): 51–58. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>.
- Euroopan neuvosto. 2020. *Demokraattisen kulttuurin kompetenssit viitekehys – Osa 1*. Strasbourg: Euroopan neuvosto.
- Goffman, Erving. 1974. *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Haasio, Ari, Anu Ojaranta ja Markku Mattila. 2017. ”Valheen lähteillä – Valemedian lähteistö ja sen luotettavuus.” *Media & viestintä* 40 (3–4): 100–21. <https://doi.org/10.23983/mv.67796>.

- Harju, Aki ja Erkki Karvonen. 2016. "Lipeä yllätti Talvivaaran: Onnettomuuden narratiivi ja onnettomuuskehys kaivoskirjoittelussa." *Media & viestintä* 39 (3): 184–208. <https://doi.org/10.23983/mv.61420>.
- Hirvonen, Noora, Alisa Tirroniemi ja Terttu Kortelainen. 2019. "The cognitive authority of user-generated health information in an online forum for girls and young women." *Journal of Documentation* 75 (1): 78–98. <https://doi.org/10.1108/JD-05-2018-0083>.
- Hirvonen, Noora, Heidi Enwald, Anne-Kathrin Mayer, Raija Korpelainen, Riitta Pyky, Tuire Salonurmi, Markku J. Savolainen, Cathrine Nengomasha, Ruth Abankwah, Wilhelm Uutoni, Raimo Niemelä ja Maija-Leena Huotari. 2020. "Screening everyday health information literacy among four populations." *Health Information & Libraries Journal* 37 (3): 192–203. <https://doi.org/10.1111/hir.12304>.
- Hokkanen Liisa, Anna Nikupeteri, Merja Laitinen. 2017. "Kokemusasiatuntijuus järjestöllisenä vaikuttamisena." Teoksessa *Asiakkaasta kehittäjäksi ja vaikuttajaksi. Asiakkaiden osallisuuden muutos sosiaali- ja terveyspalveluissa*, toimittaneet Pohjola Anneli, Maarit Kairala, Hannu Lyly ja Asta Niskala, 265–285. Tampere: Vastapaino.
- Hämäläinen, Elina. 2020. "Lukiolaiset rokotusaiheisten nettilähteiden luotettavuuden arvioijina." *Kielikukko* 40 (2): 2–7. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-202005083105>.
- Jauho, Mikko. 2016. "The social construction of competence: Conceptions of science and expertise among proponents of the low-carbohydrate high-fat diet in Finland." *Public Understanding of Science* 25 (3): 332–345. <https://doi.org/10.1177/0963662514558167>.
- Jokinen, Arja. 1999. "Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen." Teoksessa *Diskurssianalyysi liikkeessä*, toimittaneet Jokinen Arja, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen, 126–159. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi. 1993. "Miten tarinasta tulee tosi? Faktuaalistamisstrategiat viranomaispuheessa." Teoksessa *Diskurssianalyysin aakkoset*, toimittaneet Jokinen Arja, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen, 151–188. Tampere: Vastapaino.
- Kakkuri-Knuutti, Marja-Liisa. 1998. "Johdanto: Argumentoinnin mestari tuntee taitonsa." Teoksessa *Argumentti ja kritiikki: lukemisen, keskustelun ja vakuuttamisen taidot*, toimittanut Marja-Liisa Kakkuri-Knuutti, 15–23. Helsinki: Gaudeamus.
- Karvonen, Erkki. 2000. "Tulkintakehys (frame) ja kehystäminen." *Media & viestintä* 23 (2): 78–84. <https://journal.fi/mediaviestinta/article/view/61529>.
- Kiili, Carita, Leena Laurinen ja Miika Marttunen. 2008. "Students evaluating Internet sources – from versatile evaluators to uncritical readers." *Journal of Educational Computing Research* 39 (1): 75–95. <https://doi.org/10.2190/EC.39.1.e>.
- Kiili, Carita, Donald J. Leu, Miika Marttunen, Jarkko Hautala ja Paavo H. T. Leppänen. 2018. "Exploring early adolescents' evaluation of academic and commercial online resources related to health." *Reading and Writing* 31 (3): 533–57. <https://doi-org.libproxy.tuni.fi/10.1007/s11145-017-9797-2>.
- Knobel, Michele ja Colin Lankshear. 2007. *A new literacies sampler*. New York: Peter Lang.
- Kupiainen, Reijo ja Sara Sintonen. 2009. *Medialukutaidot, osallisuus, mediakasvatus*. Helsinki: Palmenia Helsinki University Press.
- Kupiainen, Reijo. 2017. "Lukutaidon jälkeen?" Teoksessa *Kehittämisen palat, yhteisöjen salat: näkökulmia koulutukseen ja kasvatukseen*, toimittaneet Korhonen Vesa, Johanna Annala ja Pirjo Kulju, 205–218, Tampere University Press.
- Kupiainen, Reijo. 2022. "Koulu kriittisyyden ja kriittisen lukutaidon perustana." Teoksessa *Työyhteisöpolkuja uusiin lukutaitoihin: Kuinka osaamisen kuvaukset tukevat työyhteisölähtöistä kasvatuksen ja opetuksen kehittämistä*, Kansallinen audiovisuaalisen instituution julkaisuja 2022: 16: 55–57.
- Lee, Eun-Ju ja Soo Yun Shin. 2021. "Mediated misinformation: questions answered, more questions to ask." *American Behavioral Scientist* 65 (2): 259–76. <https://doi-org.libproxy.tuni.fi/10.1177/0002764219869403>.
- LOPS 2019. *Lukion opetus suunnitelman perusteet. Määräykset ja ohjeet 2019:2a*. Helsinki: Opetushallitus.
- Ma, Tao ja David Atkin. 2017. "User generated content and credibility evaluation of online health information: a meta-analytic study." *Telematics and Informatics* 34 (5): 472–86. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2016.09.009>.
- Metzger, Miriam J., Andrew J. Flanagin, Keren Eyal, Daisy R. Lemus ja Robert M. McCann. 2003. "Credibility for the 21st century: Integrating perspectives on source, message, and media credibility in the contemporary media environment." *Annals of the International Communication Association* 27 (1), 293–335.
- Mikkonen, Inka. 2010. "Olen sitä mieltä, että..." *Lukiolaisten yleisönsastotekstien rakenne ja argumentointi*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Luettu 10.6.2023. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3826-0>.
- Mikkonen, Teemu. 2018. "Justifying the use of Internet sources in school assignments on controversial issues." *Information Research* 23 (1). <http://www.informationr.net/ir/23-1/paper781.html>
- Mikkonen, Teemu, Reijo Savolainen ja Eero Sormunen. 2023. "Ensimmäisen vuoden lukiolaiset rokotekielteisen verkkotekstin retoristen keinojen arvioijina." *Kasvatus* 54 (1): 20–33. <https://doi.org/10.33348/kvt.127177>.

- Nikunen, Kaarina ja Mervi Pantti. 2018. "Tapaus Ku Klux Klan: affektiivinen julkisuus, moraaliset tunteet ja tahmaiset kuvat." Teoksessa *Pakolaisuus, tunteet ja media*, toimittaneet Maasilta Mari ja Kaarina Nikunen, 71–91. Tampere: Vastapaino.
- OKM. 2019. *Medialukutaito Suomessa: Kansalliset mediakasvatuseritykset*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2019:37.
- Paasonen, Susanna. 2014. "Juhannustanssien nopea roihu ja Facebook-keskustelun tunneintensiteetit." *Media & viestintä* 37 (4): 22–39. <https://doi.org/10.23983/mv.62836>.
- Peräkylä, Anssi. 1990. *Kuoleman monet kasvot*. Tampere: Vastapaino.
- Puroila, Anna-Maija. 2002. *Kohtaamisia päiväkotiarjessa – Kehysanalyttinen näkökulma varhaiskasvatustyöhön*. Oulun yliopisto, Kasvatustieteiden tiedekunta.
- Sivelä, Jonas, Veikko Launis, Susanna Jääskeläinen, Taneli Puumalainen ja Hanna Nohynek. 2018. "Käsitykset rokotuksista ja rokotuskattavuuteen vaikuttavat tekijät." *Suomen lääkärilehti* 10 (73): 648–652.
- Talja, Sanna. 1999. "Analyzing qualitative interview data: the discourse analytic method." *Library & Information Science Research* 21 (4): 459–77. [https://doi.org/10.1016/S0740-8188\(99\)00024-9](https://doi.org/10.1016/S0740-8188(99)00024-9).
- Valtioneuvoston kanslia. 2019. *Informaatiovaikuttamiseen vastaaminen. Opas viestijöille*. Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 2019: 11.
- Virsu, Ville ja Paula Sjöblom. 2020. "Kiertotalouden kehukset: Vertailussa viranomaisviestintä ja kansalaisten määritelmät." *Media & viestintä* 43 (3): 227–47. <https://doi.org/10.23983/mv.98408>
- Virtanen, Mikko J. ja Antti Silvast. 2020. "Monipaikkainen kehystymistutkimus." *Sosiologia* 57 (2): 183–202.
- Viviani, Marco ja Gabriella Pasi. 2017. "Credibility in social media: opinions, news, and health information - a survey." *WIREs Data Mining and Knowledge Discovery* 7 (5): 1–25. <https://doi-org.libproxy.tuni.fi/10.1002/widm.1209>.
- Väliverronen, Esa, Jonas Sivelä ja Hanna Nohynek. 2020. "Suomalaisten suhde rokotuksiin – Mitä tuoreet kyselytutkimukset kertovat." *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti* 57 (3): 256–65. <https://doi.org/10.23990/sa.92093>.
- Wolfe, Robert M., Lisa K., Sharp ja Martin S. Lipsky. 2002. "Content and design attributes of antivaccination Web Sites." *JAMA*. 287 (24): 3245–48. <https://doi.org/10.1001/jama.287.24.3245>.